

M.L. Kaya

Okutman, Moğolistan Devlet Üniversitesi, Ulaanbaatar, Moğolistan
(e-mail: akbarsbeg@hotmail.com)

Moğol Bogd Kağanlığı'nda (1911-1921) Kullanılan Soyluluk Unvanları

Özet

Moğol tarihinin kendi dilinde yazılıp günümüze ulaşmış ilk kaynağı olan Moğolların Gizli Tarihçesi'nde, Moğol toplum yapısında kullanılan az sayıda unvan görüyoruz. Temüücin 1206'da Cengiz (Çingis) Kağan olarak tahta çıktığında kullanılan birçok unvan Türkçe ile ortak, dolayısıyla bu unvanların bizim için anlaşılabilirliği yüksektir. Bununla birlikte, Moğolcaya 17'inci-20'nci yüzyıllar arası dönemde Mançu Hanedanı'nda kullanılan bazı unvanlar da dâhil olmuştur. Bu katılımla oluşan sıralamayı en açık biçimde 1911 yılında kurulan Moğol Bogd Kağanlığı'ndaki uygulamada gözleyebiliyoruz.

H. Nyambuu (X. Нямбуу), *Олноо өргөгдсөн Богд Хаант Монгол Улсын ёс, ёслол*¹ adlı kitabında adı geçen devlette kullanılan sivil, askerî ve dinî unvanları listeleyip açıklamalarını vermiştir. Buddhizm ile ilgili birçok unvanın Turpan Uygur yazmaları ile ortak ya da benzer olacağı açık olmakla birlikte başka bir çalışmaya konu olabilir. Benzer biçimde kimi askerî rütbe ve unvan da Türkçe ile genelde ortak olacaktır, ancak o da başka bir çalışmaya konu olabilir. Bu çalışmada, yalnızca anılan kitapta verilen soyluluk unvanlarıyla ilgili bilgileri aktarıp, Türkçe ve ilgili diğer dillerdeki soyluluk unvanlarıyla karşılaştıracamız.

Anahtar kelimeler: Moğol, Bogd, Kağanlık, devlet, unvan, soyluluk

M.L. Kaya

Lecturer, Mongolian State University, Ulaanbaatar, Mongolia
(e-mail: akbarsbeg@hotmail.com)

Nobility Ranks as Used in the Mongolian Bogd Kaghanate (1911-1921)

Abstract

In the Secret History of Mongols, the first ever historical record of Mongolian history, written in Mongolian language that reached to our time, we see few nobility titles used in the Mongolian social structure. When Temüjün was enthroned as Genghis Khagan in 1206, administrative ranks in use then were common to both Mongolian and Turkish which makes it easy for Turkish speakers to understand. However, some ranks used by the Manchu Dynasty were introduced into Mongolian in the period between the 17th-20th centuries. The styling achieved by this addition is best observed in the practice in the Bogd Khaanate of Mongolia established in 1911.

H. Nyambuu (X. Нямбуу), in his book, *Олноо өргөгдсөн Богд Хаант Монгол Улсын ёс, ёслол* gives the lists of civilian, military, and religious titles and explains them. Though it is clear that many ranks related with Buddhism would be common or similar with the Turpan Uighur manuscripts that might be the subject to another study. Similarly, several military ranks and titles would usually be common to Turkish, but that might also be the subject to another study. In this work, we will check the information about the nobility ranks given in the book, and compare them to the nobility ranks used in Turkic and other related languages.

Keywords: Mongol, Bogd, Khaganate, state, rank, nobility

¹Çoğunluğun Yücelttiği Bogd Kağanlı Moğol Eli'nin Töre, Törenleri, Ulaanbaatar, 1993.

Giriş

Temüücin 1206'da Çiņgis Kağan olarak tahta çıktığında kullanılan birçok unvan Türkçe ile ortaklı, dolayısıyla bu unvanların kavram karşılıklarının bizim tarafımızdan anlaşılması kolaydır. Bununla birlikte, Moğolcaya Mançu Hanedanı'nda kullanılan bazı unvanlar da dâhil olmuştur. 1691'den beri Dış Moğolistan'ı Qing Hanedanı idare ediyordu. Taiping Ayaklanması'ndan sonraki gelişmeler, Moğolistan'daki "beyler" arasında bağımsızlık tartışmalarını getirmişti. Moğolistan'daki Tibet Budizmi'nin ruhsal önderi Cibcundamba Hutuγtu (Жавзандамба Хутуγт) un talimatı ile Rusya'dan bu konuda yardım istemek için bir delege 1911 baharında St. Petersburg'a gönderildi. 10 Ekim'de Wuchang'da başlayan ayaklanma ile hareketlerini hızlandıran Moğol beyleri ve lamalar süreci iyi değerlendirip, 30 Kasım 1911'de bugünkü Ulaanbaatar şehrinde geçici hükümet kurdular. Yaklaşık bir yıl süren küçük çaplı çatışmalardan sonra 29 Aralık 1912 günü, Cibcundamba Hutuγtu (Жавзандамба Хутуγт) yeni Moğol Devleti'nin dinsel ve siyasal yöneticisi olarak "Boγda Xagan (Богд Хаан)" adıyla tahta çıkarıldı. Böylece resmî adı "yehe mogol ulus/"¹ ya da Moğollar arasında yaygın bilinen adıyla "olun iyan ergügdegsen bogda hagantu ulus/" kurulmuş oldu. Bu durum 1921'deki ayaklanma ile Sovyetler Birliği desteğinde Moğolistan Halk Cumhuriyeti kurulana kadar sürdü. Bu çalışmada adı geçen devlette kullanılan ve etkileri günümüze kadar da süren soyluluk unvanlarını kökenlerine değinmeden ele alacağız.

Moğol Soyluluk Unvanları

* (ecen) хаγан² / (эзэн) хаан: 1911'de kurulan Moğol Kağanlığı'nda devlet ve dinin başkanına verilen unvandır.

Türkçe "qayan" sözcüğünün Moğolcadaki karşılığı "xayan" şeklindedir. Bozkır kavimlerinde en yaygın bilinen hükümdar adı "kağan"dır. Bilge Kağan'ın yazdırdığı taşlarda "baz qayan", "qırγız qayan", "türgiş qayan" gibi birden fazla kağandan söz ediliyor. Aynı zamanda diğer kağanların merkezdeki "idi qayan"a bağlı oldukları da bildiriliyor. Gelenekte Moğolların herhangi bir toplum ya da yurdun herhangi bir düzeydeki hükümdarı için "ecen (эзэн) = idi (iye)" ibaresini kullandığını görüyoruz.³ Dolayısıyla Moğolların bu sözü "hükümdar" anlamında

¹ Ulu Moğol Eli.

² Sözcüklerin Klasik Moğolca yazım şekilleri ve bunların yazı çevirimleri J. Bat-İreedüi, D. Baasanbat, *Монгол бичгийн товч толь* (Moğol yazısının özet sözlüğü), Монгол хурам бичгийг сэргээх олон улсын сан (Uluslararası Geleneksel Moğol Yazısını Diriltme Vakfı), Ulaanbaatar, 1992 sözlüğünden alınmıştır.

³ Moğolların Gizli Tarihçesi.

kullandıklarını anlıyoruz. Bilge Kağan Türklerin Çin hâkimiyetinde yaşadığı dönem için “idisiz kaldı” diyor. Dolayısıyla “ecen хаҗан (эзэн хаан)” tam olarak Türkçe “idi qaҗan” unvanına karşılık gelmektedir. Bu ikileme unvan bu biçimiyle Çince “huang di” unvanına da benzemektedir.

Moğollar “эзэн хаан” unvanını bugün yalnızca Japon İmparatoru için kullanmaktadırlar. Bunun dışında, örneğin Avrupa’nın şimdiki kadın hükümdarları için “angli yin xatun хаҗан (английн хатан хаан) = İngiltere Katun Kağanı”, “dani yin xatun хаҗан (данийн хатан хаан) = Danimarka Katun Kağanı” ifadelerini kullanıyorlar.

*han / хан: 1911’de kurulan Moğol Kağanlığı’nda “хаҗан”a doğrudan bağlı “ayımaҗ (аймаг)”ların başındaki kalıtsal hükümdarlara “хан” denilmekteydi.

Türkçe “qaҗan” sözcüğünün Moğolcadaki karşılığı “хан”dır. Han unvanı, Başta Orhon Yazıtları olmak üzere onlardan üç yüzyıl kadar sonraki Altun Yaruk’ta ve daha başka pek çok yerde “qaҗan” biçiminde karşılaşılan bir unvandır. Bu unvanın müstakil örnekleri Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Kokand Hanlığı’nda da görülmektedir. En son 1911’de kurulan Moğol Devleti’nde merkeze doğrudan bağlı dört “ayımaҗ¹ (аймаг)” yani ilin başındaki hükümdarlarına “хан (хан)” denilmekteydi. Ayrıca Tez² yazıtında Uygur kağanının son Türk yöneticisi Ozmış’tan kağan değil de “ozmış qaҗan” olarak söz etmesi ilginçtir. Muhtemelen kut’u geri alınmış, yani siyasi gücünü nerdeyse tümüyle yitirmiş olan birine “kağan” demek istenmiyordu.

Moğol Devlet Üniversitesi’ndeki hocalarımdan, geçmiş hükümdarlar için hem “хаҗан” hem de “хан” unvanının benzer biçimde kullanıldığını çok işitmiştim. Teorik olarak listelerken “хаҗан”ı “хан”ın üstü olarak listelemelerine karşın bu dönüşümlü kullanım ilgimi çekmişti. İkisinin aynı olup olmadığını sorduğumda “elbette aynı” anlamına gelecek cevaplar verdiler. Yalnız dikkatimi çeken ek bir ayrıntı, aslında “хаҗан” unvanı taşıyan büyük hükümdarlar için konuşmada ya da yazıda kısaca “хан” unvanını kullanmalarına karşın, “хан” unvanlı kişiler için “хаҗан” unvanını hiç kullanmıyorlardı.

---

¹ Bunlar doğudan batıya “çeçen хан /сэцэн хан”, “tüsiğetü хан /түшээт хан”, “sayın поуан хан / сайн ноён хан” ve “casagtu хан / засагт хан” illeridir.

² Bu taşın yanında bulunduğu ırmağın adı Uygur Dönemi yazıtlarında “Tez” olarak geçmektedir (Mert, 2009: 177). Aynı ad Moğolca’ya “Tes” biçiminde geçmiş, dolayısıyla yazıt daha çok Moğolca adıyla bilinmektedir. Burada Türkçe olanı kullanmayı tercih ettim.

M.L. Kaya. Moğol Bogd Kağanlığı'nda (1911-1921) Kullanılan Soyluluk

* hatun / хатан:¹ Türkçedeki “katun” unvanına karşılık gelmektedir. “xatun хауан (хатан хаан)” örneğine yukarıda değinmiştik.

Türkçe “qatun” sözcüğünün Moğolcadaki karşılığı “xatun”dur. Buraya kadar değindiğimiz unvan sahiplerinin eşlerine “qatun” denir. Ancak, yukarıda kağan maddesinde verdiğimiz kadın hükümdarlar örneğinde olduğu gibi, Moğolların kendi erkleriyle hükümlük yapan kadınlar için “xatun хауан (хатан хаан)” ifadesini kullanmalarının Türkçe karşılığı “qatun qayan” olması gerekir.

* Ağı / агь:² “хауан” ve “хан” oğullarına -Türkçedeki “tigin” karşılığı- “агь” denilmekteydi.

Türkçede ve Moğolcada “aga / araa” sözü, çok eski zamanlardan beri boyun, toplumun büyük, ileri gelen erkekleri için kullanılan bir unvan idi. Bu bugün belki de en çok bilinen unvandır. Mançuçada “aga” yağmur anlamına gelen bir ad olduğu için, bu söz “agu” biçiminde geçmiş olmalı. Günümüz Mançucasında “agu”³ sözü benzer biçimde İngilizce “mister” seslenişi gibi ama Asya geleneğine uygun olarak kişi adından sonra kullanılmaktadır. Mançuca sözdeki “gu” sesi kalın değil ince yazıldığı (kalın olanın Latin aktarımı de facto “gv” biçiminde yazılır.) ve Moğolca, “agü” biçimi mümkün olmadığı için bu sözü “agi” şeklinde geri almış. Böylece bu söz Qing Hanedanı Dönemi'nde Mançuca üzerinden yeniden Moğolcaya “agi / агь” biçiminde ve “kağan oğlu” unvanı anlamında girmiştir.

* sidar “шадар”: Cengiz Kağan'ın en yakınındaki en üst rütbeli dokuz silah arkadaşının unvanı idi.

Bu unvan klasik dönem Türk devletlerinde gördüğümüz “inançu” yani vezir unvanına benzemektedir.⁴ Moğol Bogd Kağanlığı'nda “sidar sayidu (шадар сайд) ”⁵ sözünün kabine üyesi bakanlar için kullanıldığı görülmektedir.

* güñjü “гүңж”: Aslında bize ulaşan ilk dönem Moğolca metinlerde soylu kızlarına “behi” dendiği bilinmektedir. Ama zaman içinde Türk devletlerinde gördüğümüz uygulama ile Türkçedeki “kunçuy” gibi Çince “gun-cou”dan alınan ve yaklaşık prenses anlamına gelen bu unvanın Moğol

¹ Lamalar evlenmez, ama Hindistan çıkışlı bir geleneğe göre hükümdar olmuş kişide olması gereken dokuz nitelikten biri de “katun” olduğu için, Cibcundamba Hutugtu / Жавзандамба Хутугт tahta çıkarıldığında Çeңdu yin Dondugdulm-a (Цэндийн Дондогдулам) adında, Ak Tara'nın reenkamasyonu olduğuna inanılan bir kadınla evlendirildi.

² Bogd Kağan'ın hiç oğlu olmadığı için bu unvan Moğolistan'da kullanılmamıştır.

³ AJIU, *Manju-Nikan-İnggiri Gısun i Buleku Bithe* (Mançuca Çince İngilizce Sözlük), Pekin, 2003, s. 2, “agu” girdisi.

⁴ “sidar / шадар” bk. (Kaya, 2011: ???); ayrıca Donuk, A., Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler, 1988, ss. 17-18.

⁵ Bu unvan günümüzde Başbakan Yardımcısı anlamında kullanılmaktadır.

devlet yapısına da geçip “xayan” kızları ve “agi” eşleri için kullanıldığı görülmektedir.

Bundan sonra günümüz Moğolcasına Mançucadan alınmış unvanlar gelmektedir. Bu unvanları, Günümüz Moğolcasına Mançu Dönemi’nde Girmiş Soyluluk Unvanları başlığı altında derece sırasıyla ele almanın yararlı olacağı kanaatindeyiz:

* (casaytu) noyan / (засагт) ноён: “noyan / ноён” unvanı, en başından beri Türkçe “beğ” unvanının karşılığıdır. Yine tıpkı “beğ” gibi çok yaygınca kullanılmaktadır. Ayrıca 1911’de kurulan Moğol Devleti’nde, Cengiz Kağan soyundan gelen ve buldukları yeri idare eden küçük ölçekteki hükümdarlara da “casaytu noyan / засагт ноён” denmiştir.

“Засагт”, yıllarca, Moğolca’yı bilmeyen araştırmacılara ait kaynaklar yüzünden yanlış yorumlanmış bir sözcüktür. O kaynaklara göre “casa” kanun anlamına gelir. Ama David Morgan’ın “History of Mongols” adlı kitabında işaret ettiği üzere Moğolcada kanun anlamına gelen “casa” diye bir sözcük yoktur (Morgan 2003:97).¹ Bir Moğol akademisyen böyle bir tezi onaylamaz, belki de ciddiyetsiz bulabilir. Çünkü Moğolcada “casa- (зас-)” düzenle-, düzelt- eylemine karşılık gelir; bu, eski Türkçe kaynaklarda karşımıza “tüz-” biçiminde çıkan sözcüktür. Sondaki “/-γ/” eylemden ad türeten ektir, yani yine eski Türkçedeki “tüzük” gibi. Dolayısıyla “çingis un casay / чингисийн засаг” “Cengiz Kanunu” değil, “Cengiz Düzenlemesi” anlamına gelir. Zaten göçebe ve yarı göçebe kültürlerin devletlerinde bir tek kanun vardır, bunun da Türkçesi “töre”, Moğolcası da “yosu(n) (éc)”dur.² Yani Cengiz Kağan yeni bir “kanun” çıkarmamış, yalnızca, tıpkı Temür’ün yazdı(r)dığı günlüğünde anlattığı tüzüklerinin bir

¹ MORGAN, David, *The Mongols*, Blackwell Publishers, 2003, p. 97.

² Moğolistan’da geçirdiğim dört yılda gözlemlediğime göre, bozkırın göçebe halkları için “töre” her şeydir. Aslında günlük yaşamı belirleyen kurallar bütünü, kanun, hukuk hep budur. Kanun olduğu için de İdi Kağan’ın bile üzerindedir. Türkçe töre dediğimiz şeye Moğollar “éc” derler (Klasik Moğolca “yosu” diye, gizli n çıkan durumlarda da “yosun” diye yazılır) ve aynı biçimde herkesi bağlayan kurallar bütünü olduğunu kabul ederler. O bölgeyi yakından incelemiş, bölge insanını ve gelenekleri de iyi bilen tarafsız uzmanların çok kere dile getirdiği üzere Türk ve Moğol boyları çok erken dönemlerden beri bir arada ve bozkırın aynı gündelik yaşam kuralları bütününe (töre= éc) göre yaşıyorlardı. Buradan ötesi yine Morgan, 0000: 44-48 sayfalardan özet sayılabilir: “Bugün Moğol diye bildiğimiz boy topluluğunun bilinen ilk devlet teşkilatı Orhun Yazıtlarında “kıtan” olarak anılan siyasi yapıdır. Türk kitleleri bozkırdan ayrılınca burada, o zamanlar adları belki de Moğol olmayan bu boylar kaldı. Ama o dönemde Kitanlar kuzey Çin’e hâkimdi (Liao hanedanı). İşte bu yüzden de Moğolistan bozkırı Kitan’ın bir tür arka bahçesi idi. Bu sayede Moğol boylarının ataları da oralarda yaşıyorlardı. Tabi Kitan hanedanı gücünü yitirip de batıya kaçınca bu boylar artık kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kaldı.” Gizli Tarihçe’nin anlattığına göre o zamanlar “hamag moңgul un habul hağan (хамар монголын хабул хаан) = bütün Moğolların Kağanı Habul” vardı. Habul ölünce bu boylar kurultayı toplar ve oğluna kağanlık teklif ederdi. Teklif kimse kabul etmeyince iş Temüücin’e kaldı. Hatta GT’nin ilerleyen kısımlarında kendine itiraz edenlere Cengiz “kağan olmayı ben istemedim ki, siz beni zorladınız” diye karşılık vermiştir (Kaya, 2011:??). Ve tıpkı yıllar sonra Temür’ün tüzükleri ile töreyi düzenlemesi gibi Cengiz de Moğolca “éc” denen töreyi düzenlemiştir. Diğer deyişle, ortada Cengiz öncesi devlet düzeni, kanunu olmayan, kültürsüz, barbar boylar toplumu yok. Aksine tıpkı Türklerin töresiyle benzer kurallar içinde yaşayan bir insan topluluğu var.

benzeri olarak, yaptırdığı işleri yazılı bir kayıt altına aldırılmıştır.¹ Bugün Moğolcada “casay un yasar (засгийн газар)” yani “tüzük yeri” hükûmet anlamında kullanılmaktadır. Buradan “засарт ноён” unvanının hükûmet etme yetkisine sahip olan bey anlamına geldiği sonucunu çıkarabiliriz.

* tüsimel / түшмэл: Yüksek dereceli bir memuriyettir (Vladimirtsov, 1995: 202, 234).

Bugün “түшмэл” unvanından genellikle bakanlık, müsteşarlık gibi yüksek bürokrasi görevleri anlaşılıyor. 1911’de kurulan Moğol Devleti’nde “tüsimel”in “meyiren”den hatta “casaytu noyan”dan daha yüksek bir makam olarak görüldüğünü söylersek aradaki fark daha iyi anlaşılabilir kanaatindeyim. “Tüsimel”, bu hâliyle Türkçe “buyruk” unvanına benzemektedir.

*meyiren “мэйрэн”: Vergi toplamaya yetkili yüksek memur. Dolayısıyla “todun” eşdeğeri olmalıdır.

*noyagtai “ноёгтой”: Türkçedeki “işi / hanım”a karşılık gelmektedir.

Moğolcada erkek için kullanılan sözcüğün sonuna “-gtai/-gtei” eki getirilerek kadın eşiti türetilmesi uygulaması vardır; “ecen (эзэн) > ecegtei (эзэгтэй)” gibi. Dolayısıyla bu da “noyan” unvanının kadınlar için kullanılan şeklidir.

* darug-a “дарга”: Amir, müdür anlamlarında kullanılmaktadır.

Moğolistan’da geçirdiğim dört yılda gördüğüm kadarıyla “darug-a (дарга)” sözcüğü okul müdürü, üniversitede bölüm başkanı, şirket müdürü, herhangi bir devlet kurumundaki yönetici, vali, kaymakam gibi sivil görevler ve takım, bölük, tabur, alay komutanı gibi askerî görevler için de yaygın olarak kullanılan bir unvandır. Buradan da, “darug-a / baskak”ın “tüşmel / buyruk” gibi yüksek değil, daha genel bir makam adı olduğu sonucu çıkarılabilir.

Türkçedeki “baskak” gibi amir benzeri bir anlama karşılık geldiği kanaatindeyim.²

*alba / алба - bağatur / баатар: Moğolların Gizli Tarihçesi’nde Cengiz’in babasının adı “yesühei bağatur (есүхэй баатар)” olarak geçmektedir. Dolayısıyla “bağatur” unvanının Moğollar için de Türkler kadar eski olduğu söylenebilir.

Bugün Moğolcada “alba” sözcüğü genellikle resmî işler için kullanılmaktadır. “gadağadu hereg ün alba / гадаад хэргийн алба” dış ilişkiler dairesi ya da burada çalışan memurlar demektir. Dolayısıyla bu

¹Aksak Temür, *Tüzükat-ı Timur*, haz. ŞAKİROV, Kutlukhan ve ASLAN, Adnan, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 72.

²Altın Ordu’da bu iki unvan, iki ayrı görev ve derece olarak karşımıza çıkar. Altın Ordu’da “daruga” Han’ın temsilcisi, “baskak” ise vergi memuru olarak geçmektedir.

unvanın resmî ofis ya da bu ofiste çalışan kişiler için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu konu şu örneklerle desteklenebilir: “*yuyka kalın bolsar topulgul alp ermiş, yinçge yoğun bolsar üzgülük alp ermiş*”

Bilge Tonyukuk yazıtı G6-7 satırlarından alıntıladığımız bu deyimde “yufka (gibi olan şey) kalın olsa delmesi zor imiş, ince yoğun olsa koparması zor imiş” denmektedir. Buradan “alp” sözcüğünün kahraman yanında zor anlamına da geldiğini öğreniyoruz. Bu örneği yine Moğolca kullanımlarla karşılaştıralım:

Moğolcada “p” sesi yok, özellikle Türkçe kökenli sözcüklerde bu sesin yerini “b” alır. Pek yerine “behe (бэх)” denmesi gibi. O zaman Türkçe “alp” Moğolcada “alb” biçimini almalı, ama Altay dillerinin bir özelliği olarak “b” sesi yanına mutlaka ünlü ister. O zaman sözcük Moğolcada “alba” olarak yazılıyor. Temelde kullanıldığı iki anlam var: Biri “zor(aki)”. Eğer bir şeyin zorla yapılması gerekiyorsa “albatai (албатай)” (zor(un)lu) denir. Ama bir zorlama yoksa yani serbestlik varsa “alba ügei (албагуй)” denir. Hatta “albada- (албад-) = zorla-” diye bir eylem vardır. Buradan Moğolcada “zor” kavramıyla ilgili anlamlarda kullanılan “alba” sözcüğünün Türkçe “alp” ile benzer olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yine aynı “alba” sözcüğünün kullanıldığı ikinci bir anlam daha var. Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi bu bağlamda “alba” sözcüğü günümüz Türkçesinde “resmî” anlamında kullanılmaktadır:

* alban gazar (албан газар) : resmî yer (daire)

* alban hasığa hağa- (албан хашаа хаа-) : resmî çit (askerî birlik) кара- (askerlik yapmak)

* alban biçig (албан бичиг) : resmî yazı

* alban yosu (албан ёс) : resmî ... (yosu = töre).

* alban (yosun u) borlağulagçi

(албан ёсны борлуулагч): resmî dağıtımçı (bayi)

* gadağadu hereg ün alba

(гадаад хэргийн алба) : dış ilişkiler dairesi (ya da görevlisi)

Bu değerlendirmelerin bir sonucu olarak, “alp” sözcüğünün “kahraman”ın yanı sıra “zor” ve “resmî” anlamlarında da kullanıldığı sonucuna varılabilir.

Çağdaş Moğolcaya Mançu Dönemi’nde Girmiş Soyluluk Unvanları

* waᠩ “ван”: Qing Hanedanı’nın kendi hanedan ailesinden prensler için kullandığı bir unvandır. Ama 1911’de kurulan Moğol devletinde

“xan”lara bağlı “xoşuu (хошуу)”ları¹ idare eden hükümdarların unvanı olarak da kullanılmıştır. Bugün Moğolcada ayrıca Büyük Britanya, Hollanda, Danimarka gibi krallıklar hep “wañtu ulus (вант улс) = wañlı ülke, wañlık” olarak adlandırılmaktadır. İki derecesi bulunmaktadır: Bunlardan kidedlisine “çinwañ (чинван)”, küçüğüne ise “jünwañ (жүнван)” denilmektedir.

* beyile “бэйл”: Qing Hanedanı'nın “çinwañ” ve “jünwañ”dan sonraki üçüncü yüksek soyluluk unvanı (bei-li) idi ve yine hanedan prensleri tarafından kullanılmaktaydı. 1911'de kurulan Moğol Devleti'nde de “wañ”dan sonraki unvan olarak kullanılmıştır. Bu listedekiler arasında asıl Mançuca olan bu unvandır. Türkçe “beğ” sözcüğüne benziyor olması ilgi çekicidir.

* beyise “бэйс”: Qing Hanedanı'nın “bei-zi” unvanının Moğolcaya uyarlanmış biçimidir. Aslında “beyile” sözünün çoğulu olan bu unvan zamanla “beyile”den sonraki soyluluk unvanı olarak kullanılmıştır.

* güñ “гүн”: Mançulardan alınan son yüksek soyluluk unvanıdır. Avrupa dillerinden yapılan çevirilerde “kont” unvanına karşılık olarak kullanılmaktadır.²

* tayiji “тайж”: Yukarıda saydığımız soyluluk unvanının sahiplerinin oğullarına verilen unvandır. Bu kişiler:

1. derece “tayiji”: “han” ya da “çinwañ” oğlu, 400'den fazla aileyi yönetir.

2. derece “tayiji”: “jünwañ” ya da “beyile” oğlu, 300-400 arası aileyi yönetir.

3. derece “tayiji”: “beyise” ve “güñ” oğlu, 200'e kadar aileyi yönetir.

4. derece “tayiji”: Yukarıda sayılan “tayiji”lerin oğulları, 100'e kadar aileyi yönetir.

Bundan başka Cengiz Kağan ya da kardeşlerinin soyundan gelen beylere de çeşitli “tayiji” unvanları verilmiştir.

Sonuç

Birkaç zayıf itiraz dışında yaygın olarak Türkler ile ortak kökenden geldiği kabul edilen Moğol toplumu, tarihin erken döneminden başlayarak ve çok uzun süre Türklerle bir arada, o coğrafyanın belirlediği yaşam biçimine göre benzer yaşam ekonomisi ve günlük yaşamı belirleyen benzer kurallar bütünü ile yaşamıştır.

¹ Cumhuriyet kurulmadan önce Moğolistan'da “ayımay (аймар)” denen ana birimin hemen altındaki yönetim birimini karşılamak üzere –nahiye benzeri- “xoşuu” sözcüğü kullanılmaktaydı. Günümüzde ise aynı kavramı karşılamak üzere -ilçe benzeri- “sumu(n) / сум” sözcüğü kullanılmaktadır.

² Monte Cristo Kontu

Buna karşın günümüzde aralarında oldukça büyük bir uzaklık olan bu iki toplum birbirine âdeta tanımayacak kadar yabancı kalmıştır. Sovyetler Birliği dağılana kadar büyük ölçüde kapalı olduğu için Türk akademisyenler meraklı olsalar bile gidemedikleri için Moğolistan ile ilgili bilgilere ancak ikinci, hatta üçüncü derece kaynaklardan ulaşabilmişlerdi. Oysa artık hem bu sınırların aşılmaz özelliğinin ortadan kalkması ve hem de ulaşım kolaylığı sayesinde iki ülke arasında çok daha güzel akademik ortak çalışmalar yapılmasına imkânlar doğmuş ve güzel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yakın bir gelecekte yapılacak ortak çalışmalarla daha doğru bilgiler elde edilip çok daha güzel akademik sonuçlara ulaşılacağını umuyor ve bekliyoruz.

Bu yazı ile bunca uzun süreli ortak yaşamın sonucunda, Moğol dilinde 20. yüzyıl başında kullanılan xan, xağan, xatun, aga gibi soyluluk unvanlarında hâlâ büyük ölçüde Türk dilinin klasik dönemi ile ortaklık bulunduğunu gözlemliyoruz. Yine Moğolların yaklaşık iki yüz elli yılı birlikte yaşadıkları Mançu Hanedanlığı'nın ван, бэйл, бэйс, гүн gibi unvanlarını da doğal olarak alıp kullandıkları görülmektedir.

Karşılaştırmalı Türk ve Moğol dili ile Türk ve Moğol tarihi çalışmalarının, bu alanlarda daha doğru sonuçlar vereceği düşüncemizi de ifade etmek isteriz. Bu yolla ayrıca iki dil ve kültür arasında nelerin, ne zamandan beri ve ne biçimlerde ortak ya da farklı olduğunu çözümlene imkânımız da olabilir.

KAYNAKÇA

1. Ajiu, Manju-Nikan-Inggiri Gisun i Buleku Bithe (Mançuca Çince İngilizce Sözlük), Pekin, 2003, s. 2
2. Н. Nyambu (Х. Нямбуу), Олноор өргөгдсөн Богд Хаант Монгол Улсын ёс, ёслол, Ulaanbaatar, 1993
3. Bat-İreedüi J., Ваасанбат D., Монгол бичгийн товч толь (Moğol yazısının özet sözlüğü), Монгол худам бичгийг сэргээх олон улсын сан (Moğol geleneksel yazısını diriltme uluslararası vakfi), Ulaanbaatar, 1992.
4. Mert, O. Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes - Tariat – Şine Us. Ankara. Belen Yay. 2009.
5. Mert, O. Köli Çor Yazıtı ve Anıt Mezar Kompleksi. Erzurum. Atatürk Üniversitesi Yay. 2015.
6. Morgan, David, The Mongols, Blackwell Publishers, 2003, p. 97
7. Aksak Temür, Tüzükat-ı Timur, (haz. ŞAKİROV, Kutlukhan ve ASLAN, Adnan), İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 72
8. Vladimirtsov, B. Y. Moğolların İctimaî Teşkilâtı – Moğol Göçebe Feodalizmi. Moskova. 1995.

M.L. Kaya. Moğol Bogd Kağanlıǵı'nda (1911-1921) Kullarılan Soyululuk

Андатпа

Моңғол тарихына қатысты жазылған кітаптардың арасында моңғол тілінде бүгінгі күнге жеткен жалғыз дереккөзі саналатын «Моңғолдардың құпия тарихы» атты еңбекте моңғол қоғамындағы ақсүйектер жайлы біршама мәліметтер берілген. Тимучин 1206 жылы Шыңғыс хан аталып таққа отырған кезеңде қолданылған кейбір титулдар атауының түрік тіліндегі ұғымдармен ортақ екендігі байқалады. Сонымен қатар моңғол тіліне XVII-XX ғасыр арасында Манчу патшалығында қолданылған титулға қатысты кейбір жаңа сөздер енген. Осы сөздер 1911 жылы құрылған Моңғол Богд патшалығында кеңінен қолданылған.

Х. Нямбуудың «Олноо өргөгдсөн Богд Хаант Монгол Улсын ёс, ёсло» атты кітабында аталған мемлекетте қолданылған азаматтық, әскери, діни атақтардың тізімі беріліп, түсініктеме берілген. Буддизмге қатысты біршама атақты білдіретін ұғымдардың Тұрпан ұйғыр қолжазбаларындағы ұғымдармен ортақ немесе ұқсас болуы жеке бір зерттеудің тақырыбына арқау бола алады. Осы тұрғыда кейбір әскери дәреже мен атақтардың түрік тілімен ұқсастығы да өзге зерттеудің тақырыбын құрайды. Мақалада аталған шығармада берілген ақсүйек атақтары талданып, түрік тілімен салыстырмалы түрде қарастырылды.

Кілт сөздер: Моңғол, Богд, патшалық, мемлекет, атақ, ақсүйек.

(Кая М.Л. Моңғол Богд Кағанатында (1911-1921) қолданылған ақсүйек титулдары)

Аннотация

В первом источнике монгольской истории «Тайна истории монголов», написанной на монгольском языке, мы видим небольшое количество дворянских титулов, используемых в монгольском обществе. Когда в 1206 году Темучин был возведен на престол как Чингисхан, используемые административные титулы были общими как для монгольского, так и для тюркских народов, что облегчает их понимание. Однако некоторые титулы, используемые династией Маньчжу, были введены в монгольский язык в период между 17-20 веками. Наиболее широкое применение название данных титулов можно наблюдать в истории монгольского каганата Богд, который сформировался в 1911 году.

Х. Нямбуу в своей книге под названием *Олноо өргөгдсөн Богд Хаант Монгол Улсын ёс, ёслол* перечисляет гражданские, военные и религиозные титулы, используемые в государстве. Очевидно, что многие титулы, относящиеся к буддизму, будут общими или схожими с рукописями Турпан-Уйгур, который также может быть предметом нового исследования. Точно так же некоторые воинские звания и титулы стали общими как для монгольского, так и для других тюркских народов, что также может служить предметом другого исследования. В данной статье рассматривается вопрос дворянских титулов, упомянутых в книге, а также проводится сравнительный анализ данных титулов с тюркскими дворянскими титулами и с титулами других народов.

Ключевые слова: Монгол, Богд, каганат, государство, титул, дворяне.

(Кая М.Л. Дворянские титулы монгольского каганата Богд (1911-1921))